

צופיך צפת

למהותה של עליית המקובלים במאה השש־עשרה

זלמן שזר

כי היתה במפעלו של האיש הפלאי הזה תמצית גהית התקופה העשירה כולה, ובהשפעת רוחו על רוחות האומה, לדור ולדורות, נחתם גורל התקופה.

סגולה זו של קומץ אנשי מעלה, נטולי כל שלטון וכל הגמוניה, להשתלט השתלטות רוח־בית על אומה פזורה ושסועה — וזהו החותם האמתי של תקופת צפת שלפנינו — כבר החלה להתבלט עם המפעל בביריה, בסוף המאה, לשוא רואים ההיסטוריונים את עוצם התקופה בנסיון של חידוש רעיון „הסמיכה“, פולמוס אומלל זה של „נסיון אשר לא הצליח“ ואשר התנהל בעיקרו בין ר' יעקב בירב בצפת ובין ר' לוי בן חביב בירושלים, רק הוכיח את יתרון הפיזור על הריכוז והעיד כי אף המרכז המתעתד הזה לא עצר כוח להגשים את יעדו. כי אין ספק בדבר, שהיה אז צורך חיוני בסמכות ומרות יהודית, שתוכל למחול, בשם הדת העברית עצמה, לכל האנוסים ושאינם אנוסים שזנחו אותה והתגאלו בפתגם של דתי־נכר ואומרים עכשיו לשוב לחיקה, בעלי־התשובה ציפו לכך כי בשם הדת הישראלית תקבל אותם סמכות מחלטת המצוידת בכל מלוא ההרשאה העליונה, כאשר מצוידת בה הסמכות הדתית הלא־יהודית, אשר רשתה פרושה לרגליהם ובה פרפרה נפשם הלאה והנבוכה. והנה קמו בצפת רבנים, מורי־הלכה, עמוסי נסיון־גולה ומלומדי־סורים, העיוו ו„נסמכו“ ו„הסמיכו“ ואמרו להנחיל לאומה ולדתה את המוסד העליון, הנכסף והנתון — ולא הצליחו. לא הועילה כל זעקת הנפש של הדוויים והחרדים, לא הועילה גם הסכמתם של מאתים מורי הוראה, די היה במחלוקת רגילה של רבנים וקנאת ערים וקצת חרחורי־לב, כדי שהרעיון הנועז והחיוני הזה יחנק באבו. לא קמה בגולה כל תנועה, אשר תכריח את ארץ־ישראל ואת גדוליה להדבר יחד, ולהסיר פירושים מביניהם. תתאה גבר! צפת עוד לא גילתה או בקרבה את מלוא כוחה הצפון־לה, והגולה עוד לא התכנסה למרגלותיה להרכיב על עצמה את השפעתה כאשר עשתה זאת אח״כ, אולם את

בכל הרקמה המופלאה של תולדות התעצ־מותנו בתקופת השעבוד הממושך והמגוון אין למצוא שפע כזה של שיא־יצירה מרוכזים יחד על שטח אדמה כה מצומצם, ובתחום זמן כה מוגבל, כמו בפרק אחד ומיוחד במינו זה שאנו נוהגים, לפי השיגרה המקובלת, לכנות בשם תקופת האר״י בצפת.

אכן, ראשיתה של התקופה המיוחדת הזאת קודמת לעלייתו של האר״י (1569) ומתגלית כבר בכל סיכווייה והסתערויותיה בעשור האחרון של המאה השלישית (1530—40), לאחר שהשלטון התורכי התבסס בארץ, העליה של מגורשי ספרד לא־י החלה להגיע לממדים „המוניים“, הקשר עם יהדות מצרים ועם יהודי הליבנטה נתחזק והקהלה החדשה של העולים לצפת החלה לתפוס מקום מרכזי בתוך הישוב החדש של שבי גולה בארץ, וסופה של תקופת־עליה זו מתחיל להסתמן רק כשבע שנים לאחר הסתלקותו הפתאומית של האר״י, (1573) על מפתן שנות הארבעים למאה הרביעית (1580), כאשר השלטון האזורי שקיבל את תקפו מקושטא הרחוקה, האדישה והמנצלת, לא עצר כוח לעמוד נגד התנכלויותיהם של השכנים וערביי הסביבה ניצלו את חולשת השלטון — והחלו לפרוע פרעות ביהודי צפת, שהיו נטולי כוח ונטולי מגן (של״ט, שמ״ו — 1579, 1586) ולעין כל הוכח מחדש כי שום שיא רוחני ושוב מבצר דתי או ספרותי לא יעמדו לאומה ביום דין אם אין לה עוז של שלטון וזרוע של מגן, והנה כל פרשת ישיבתו של האר״י בתוך צפת זו אינה אלא שנים מועטות בתוך העשור האחרון של התקופה כולה, כי לא בא האר״י ממצרים לצפת אלא בשנת השלושים ולא הספיק לעשות בעיר אלא כשלוש שנים ומת בה במחלת החלירע בעדונו בדמי ימיו, מותו הפתאומי הכה את חבר גוריו ואת קהל מעריציו, כאשר הרגין את לבם פלא הופעתו רק לפני שנים מספר, ובכל זאת זכאית התקופה כולה להקרא על שמו, במידה שבכלל מותר לרכוש תקופה מורכבת סביב שמו של איש מסוים, כדי לסבר את האוזן.

ראל בהגמוניה של מרכז קטן ממנו בכמותו. אך גדול ממנו באיכותו. כאותו יום, שבו הרכיז גאון ישיבת פולין, ר' משה איסרליש (הרמ"א) מקראקא, את ראשו השב, וישב לכתוב את „המפה" שלו לשלחן-הערך של ר' יוסף קארו מצפת הצעירה והזעירה, יש לזכור היטב את ערכה של יהדות פולין בשעה הזאת ואת מקומה של ישיבת קראקא ואת שיעור קומתו של ר' משה איסרליש ואת תכניתו הפסקניות שלו עצמו, כדי לעמוד על מלוא משמעותה של סבלת מרות עליונה זו. מרות שירדה על הגולה כולה ממרומי צפת המתחדשת ומתקדשת.

אכן, לכך נחוצה היתה בקיאותו העמוקה של ר"י קארו בכל ספרות ההלכה למן ראשוני התנ"ך אים ועד היער העבות של ספרי שאלות-ותשר בות ופסקי הלכות של בתי דינים בכל פוזורי הגלויות לכל זרמיהן ונוסחאותיהן, ונחוצה היתה הזהירות החמורה שלו בבדיקת המקורות וסגולתו המיוחדת לעשות דרכו בין חילופי המנהגים ושינויי השיקולים, ועל הכל נחוץ היה אומץ רוחני רב כדי להכריע ולקבוע מסמרות. אומץ רוחני כזה אין דרכו לבוא במערומיו, בתוך ספירה דתית. לכך נדרש גם שיקול הגיוני רב וליבון כל מנהג וכל הלכה למקור רותיהם, בכל אמצעי השכל והניתוח הנוקב; חוש סדרני עילאי של מחוקק אחד בדורות; ידיעה ערה ועמוקה מאד בתנאי החיים וצרכי החיים של אדם מישראל בדורות ההם של פיזור והתבדלות וסכנות אורכות מעברים; ואף אמון עצמי רב ותקיפות של כוח-ההוראה בכל הסגור לות הללו מצויד היה רבי יוסף קארו, הפליט מספרד והרב מאדריאנופול והפוסק-המוסמך מצפת. כים הזה הקולט לתוכו את הנחלים מעבר-רים, כן קלט את כל זרמי הספרות של הפוסקים מכל הדורות והמדינות, החזיר את כולם אל אפיקם הראשון הנערץ במשנה, העמיד את עצמו ואת רוחו בסוד התנאים הראשונים, שקל ובחן במאזניהם הם, — ופסק.

אולם גם כל הסגולות הלימודיות, השכליות והסידוריות הללו עוד לא די בהן למפעל כזה של קביעת חוקת-חיים לעם מפוזר, נטול סמכות ממלכתית ושומר אמונים לאל חי. לכך דרושה, מלבד כל אלה, סמכות של אל חי. היא דרושה למחוקק עצמו, המחויב שעה שעה להכריע בין הרים, והיא דרושה עוד יותר לעם המפוזר משולל כלי-הכרה ושומר האמונים, המצווה על

אשר לא עצרה כוח לעשות כל הרבנות הרשי-מית והמכונסת, עשה איש רבני אחד בתוך צפת, ובמדה מרובה מאוד בכוחה של צפת ובזאת הגדיל עוד יותר את כוחה ומרכזיותה של צפת עצמה.

ב

מפעל „שולחן-ערוך" היה מפעל נורעו של חיים ארוכים וסואנים, ור' יוסף קארו החל בו עוד בהיותו בגולה. קארו לא היה הראשון ולא היחיד בעולם הרבני שניסה את כוחו לאסוף יחד ולסדר את כל ההלכות והמנהגים שהורו למעשה מורי ההוראה בישראל מאז חכמי המשנה ועד דורם, לקבוע מסמרות תקועים ולהכריע בדברים המפוקפקים והמחולקים, ולערך עריכה מעשית חוקי חיים לפי צרכי יום יום של כל איש בישראל בכל ארצות פוזוריו. ארוכה השרשרת של גדולי ההוראה אשר שיקעו בכך את מיטב הגיגם, מהמשנה ועד הרמב"ם, ומהרמב"ם ועד „הטורים" ו„הטורים" ועד ה„בית-יוסף", וארוכה מארץ היא ספרות ה„שאלות-ותשובות" אשר בה ניסו רבנים ולומדים ללבן הלכות מפוקפקות, הלכה למעשה, ולהזעיק כל גדולי ארץ בכל ענין שהכרעת חבר לא נראתה להם להכרעה כדין. אולם קארו קם והכריע, והכרעותיו נתקבלו, מעל פסגת ביריה של צפת ניתנה ההכרעה, שקולה, מבוררת, צלולה, ודאית. היא ניתנה סדורה ותתומה וערר כה סימנים-סימנים וסעיפים-סעיפים, מותאמים לכל תנאי חייו של ציבור ולכל מקרי חייו של יחיד, מן הבוקר ועד הלילה ומן הלידה ועד המות, חוקי חיים מקודשים לכל פרטיהם ודק-דוקיהם. החוק ניתן בצפת ונתקבל בכל תפוצות הגולה, עד אפסי עולם.

אין פירוש הדבר, שלא נשמע כל דבר התנגדי דות לעריכה ולמחוקק, לא כל ההדים נשתמרו, אך אלה שהגיעו אלינו מעידים כי לא מעטים הם, ובהם גם גדולים ומפורסמים ומכריעים מעצמם, אשר ניסו להתמרד, אך התמרדותם לא עמדה להם, האומה קיבלה את הכרעתו של יוסף קארו, ללא כל סמיכות וללא כל כינוס רשמי, ומעשה בפוסק מפורסם ונערץ כר' חזקיה די סילוה שהעז כעבור מאה שנה יותר לפוסק הלכה שלא כקארו, קמו רבנים ו„טמנו את ספריו בתוך חמת הבנין", ולא נשמע קולם.

איני יודע בתולדות תפוצותינו עובדה מוחשית ומפתית יותר של הכרת מרכז גדול בישר-

עצמו להכניס מעתה את צוארו בעול החוקים שהוכרעו.

וסנהדרין, שיכלה ל„הימנות ולגמור“, לא היתה. והסמיכה של מאתים הרבנים דיברה אמנם ללכות רבים. אולם רבו גם המערערים עליה וגם הם היו בעלי תריסין ובעלי סמכות.

נדרשה איפוא סמכות היוגת מספירה אחרת. נדרשה „התגלות“ ממש. בעולם הדתי אין מתן־חוק ללא תיאופאניה. בעולם דתי משולל כל כוח כפיה ארגוני — על אחת כמה וכמה. וצפת המצערה בעצם המאה השש־עשרה, בהס־תערה להנחיל לפוררי ישראל חוקת־חיים מסר דרת ומנוסתה, זכתה למשהו מעין תיאופאניה משלה. לאמונתו הזכה של המחוקק עצמו ולור־אותם המוחלטת של מקבלי התחוקה!

ספר החזיונות המיוחד במינו, ששמו „מגיד מישרים“, שבו נתגלה למחבר בתלומו המלאך־המגיד בדמות „המשנה“ עצמה, היה זמן רב ספר השגוי במחלוקת במערכות המדע. שנים רבות היה הספר גנוז בכתב יד ואחר־כך יצא בשינויים ובהשלמות ובעילום שם. גראץ היה הראשון שגילה בחושו האינטואיטיבי המיוחד, כי ר״י קארו היה חוזה החזיונות האלה, אולם מעריצי קארו מקרב הרציונליסטים שבחוקרים נעלבו מאד. כדי להציל את כבודו של הפוסק הצלול ר״י יוסף קארו ולהבדיל היטב בינו לבין המקובלים המאוחרים, ניסו להוכיח כי „מגיד מישרים“ ספר מזויף הוא. ור״ שלמה רוזאניס הגדיל, בספרו הגדול „דברי ימי ישראל בתוגר־מא“ ייחד מסה בקרתית מפורטת כדי להוכיח באותות ובמופתים, על ידי השוואת התאריכים וניתוח פרטים ביוגרפיים וקביעת טעויות בלוח הזמנים, כי לא מעטן של ר״י קארו יצאו כל החזיונות המופלאים עם המלאך־המגיד שנתגלה לו ללמדו הלכה ולהורותו הכרעה.

אודה, שנים התפרנסתי מציטאטות מתוך הספר הבלתי־שכיח הזה, וקבלתי דברים מכלי שני. המחקר הבקורתי השנון של ר״ש רוזאניס הגיע גם אותי להתייחס ל„מגיד מישרים“ בזהיר רות מרובה. עד שהצלחתי להגיע למקור, וקרא־תיו פעם ופעמיים, והוחזר לי ללא צל של ספק כי הלכה כגראץ. אכן בספר הזה, שנרשם במקור מות ובזמנים שונים ונשאר שנים רבות בכתב־בית מגילות מגילות, והיה גנוז בידו תלמידים מעריצים, חלו הרבה שיבושים והוספות וכדי לקבוע כל פרטי העובדות יש לבדוק כל קטע ביוגרפי לחדר. אולם כל ההוספות והשינויים

הללו אין בהם כדי לבטל את ההנחה כי בעיקרו ובעללן אצורות בתוך הספר המופלא הזה החזיונות המסתוריות של ר״י קארו עצמו. הן אשר שימשו לו משענת עילאית, שניתנה לו מ„מגיד“, מאת המשנה — מקור ההכרעות המשפטיות בישראל מאז התנאים — כדי לאזור עוז ולהכריע בין גדולים וטובים ממנו, ובהם גאונים וקדמונים, ולתת חוקה לעמו.

ספר החזיונות הזה, שכיית יצירת צפת בראשית התעלותה, הוא אחת התעודות האישיות הספורות המגלות לנו את המסכת הנפשית הפנימית של מיסטיקאי־למדן, רבני ופוסק וחכם־רונים כאחד. הספר רווי דרי הדור, וכולו טבוע בחותמו האישי של גדול הדור, אשר שואת דורו — דור האינקוויזיציה והאנוסים והגירושים — לא משו ממנו, וכולו נתון לשליחות חייו: לעלות לארץ ולכתוב בה את ספר החוקים המבוררים והמוכרעים בשביל פליטת־עמו הנבחר והמושפל; וכולו מלא חרדה ודאגה פן חלילה הגברנה המניעות ותעודת חייו זו — שהיא לו שליחות אלהית — לא תצלח בידו. ושיא תאוצת נפשו הוא — לזכות לקדש את השם — „ולאיתאחד במוקדא כעולה תמימה“. זהו הספר העברי היחיד הידוע לנו, שבו מבטיח הקב״ה למאמיניו ברגעי רחמים ו„רעוא דרעוא“, שאם יאבו וישקדו למלא את כל מצוותיו לכל פרטיהו ודקדוקיהו ויסתלקו מכל הבלי העולם הזה, כי אז ירחם עליהם ויזכם — לא באריכות ימים ולא בגאולת ישראל ואף לא בבנין הבית, כי אם בעליה על המוקד.

גראץ סבור, כי אהבתו את שלמה מולכו שנשרף חי, היא שגרמה לתאווה המיוחדת הזאת של ר״י קארו. ואין ספק, הופעתו הפלאית של העלם הפורטוגזי, האנוס־המקובל, שירד ממרומי תרבות נכר, אחוז שלהבת יה של משיחיות־לא־תלך, וכבמעוף נשר חצה את הגלויות הצית אש תקוה קדומה, הפליא שליטים בחזונו, שיחרר אנוסים נדונים בהשפעתו, צלל עד עמקי מעמקים של מורשת ישראל בדרשנותו, ונק ישרות אל גוב־האריות של מושלים־אריכים לתבוע מהם את צדקת עמו, ונשרף חי בעודו באבו — הופעה נכספה ונערצה וחטופה זו הקסימה ללבבות גאמ־נים וחרדים. ועמוקה ונוגעת עד הלב אהבתו של הזקן הרבני הזה אל „שלמה ידידי, בחיר לבי“, אבל בערגון הזה של בעל „המגיד מישרים“ לזכות ולעלות על המוקד יש הרבה יותר מהש־תאווה של מעריץ מולכו. האין בכך משום צורך

ישרה" ערך שמואל הקטן, את תפילת ה"שמונה עשרה" לימים הנוראים תיקן אבא אריכא, והדברים נתקדשו ונתאבנו ונתגבשו למסורת מוצקה שלא יכלו לה אף סערות הפירושים והפיוור. כשם ששמר כל יהודי נאמן את דיני מילה ושבט ופסח, כן שמר את התפילות במועדו וידע את פרקי התפילות. די לראות את סידורו של ר' עמרם גאון ושל ר' סעדיה גאון כדי להוכיח כי במאה השמינית ובמאה התשיעית כבר היה בנין התפילה כבנין מוגמר בעיקרו. גדולי הפיטנים והמשוררים שבדורות הללו יכלו לזכות, שיצירותיהם החדשות יכנסו לתוך קאנון התפילה לכל היותר כפיוטים נוספים בימים הנוראים ובימי חג, שבהם מאריכים לשבת בבית הכנסת ואין התפילה המקובלת ממלאה את הלל כל היום, או כקניות נוספות בתשעה באב שסדר פיוטי קינותיה לא היה עדיין מגובש ומגודר כל כולו, ואף פיוטים חדשים וקניות נוספות אלו נתקבלו ונתחבבו בקהילה אחת ולא נתקבלו כלל בקהילה אחרת. ומשורר הדור שנכסף, "לעלות בסנסינים" ולהצטרף אל היצירה המסורתית של עמם, אנוס היה לחפש לו מפלט בתיקוני חצות ובזמירות של סעודות וכיו"ב במעמדים לא־רשמיים ורשמיים־למחצה, שאין עליהם חובה של תפילת בית הכנסת. התפילה עצמה, הרשמית והמקודשת והמחייבת כל יהודי מגיל בר־מצוה, היתה ביסודותיה העיקריים חומה בצורה ואיתנה, שכל המתנכל לה לא יינקה.

והנה באה צפת, הצעירה והועירה, וחידשה גם בתוך המצודה הזאת, ר' שלמה אלקביץ, המשורר הצפתי, הלידיקן המשיחי, הקורא לנצור רות והמבשר את בוא הנצורות, הוא שעשה זאת באפס יד, ללא התנגדות, רק בכוח קסם אמונתו, שרשיות רוחו ויקר שירתו־בשורתו.

עד צפת של ימי התקופה ההיא לא ידעה מסורת ישראל צורת קבלת שבת זו שלנו עכשיו. תפילת "לכה דודי" על הפניה הדרמטית שלה אל שבת־מלכתא, על התרועה המשיחית שלה המנחמת והמעודדת והמבוטאת בשבת, כל ההתחטאות הלירית הזאת של עם ישראל בפני כלתו גואלתו — עוד לא היתה. רבי שלמה אלקביץ כתבה בהררי צפת, וקומץ מקובליה היו שרים אותה בצאתם לקבל פני שבת המלכה בשדות שמחוץ לעיר, שם נמצאת צפת שלנו כיום. השדות שהם, כנראה, היו קוראים להם, "חקל תפוחין". הפזמון המשיחי־השבתי הזה, שהפך המנון

נפשי עמוק להזדהות עם האלפים והרבות, בני קהלותיו ובני עמו, שנשרפו חיים על מוקדי האוטו־דהיפה בידי תליגי הכנסיה בכל קהלות ארץ מוצאא, ואשר ידם הרשעה עוד נכויה? השואה הלאומית הפכה לו שואה אישית מאוד, ומוראה איננו סר מעל רוחו, גם אחרי אשר הצליח להנצל לארץ שלום, ואין לו תאוה אחרת אלא לסיים את שליחות חייו, ומיד אחרי כן להחלץ ולהודוג כליל עם מעוני עמו.

וכשם ש"התגלות" זו שימשה משענת עילאית למחוקק עצמו להכריע בין הרים ולפסוק הלכות, כן — ואולי עוד יותר מזה — שימשה יסוד מוסד לקהל פזורי ישראל לקבל עליהם את מרותה של חוקת חיים זו, הואיל וחוקת קודש היא, שבמדה ידועה ניתנה מפי שליח הגבורה, ואכן עד אפסי גולה נפוצה הבשורה על המגיד שנתגלה לו לר"י קארו, ואף המתנגדים המובהקים לקבלה ולחזיונות המקובלים לא הטילו ספק באמתות הדבר, וגם אחרי אשר המלחמה בשבתאות ובספיחי השבתאות ניסתה למחות עקבות כל מיסטיקה נפרזת והתגלות "נבואית" מחודשת — לא העיזה להרים את שרביטה על הופעה זו המיוחדת במינה.

בימים נוראים אלה, ארבע מאות שנה ויותר לאחר הסתלקותו של ר"י קארו, ביקרתי את צפת ועלייתי לבית־הכנסת של ר"י קארו וירדתי לראות את הבית שאזמרים עליו כי בו גר הרב ומצאתי והנה הבית הוא קנין כספו של יהודי צפתי זקן אחד — מר ברונפלד שמו — והוא הראה לי את הבית שהוא "קנה מאת הפרענקים", ואת העליה עם הקיר החלול שעל הבית "ששם היה בא המלאך ללמד אותו תורה" — כה סיפר הזקן בפשטות ודאית כזו, כאילו היה אומר: כאן ארת לחברה עם איזה רב אחד בן דורו...

ג

וחידוש מפתיע לא פחות, ומסמן עוד יותר את התעלותה המרכזית של צפת הצעירה והועירה, הוא הדבר אשר היה למשורר־המקובל הצפתי — פליט מארץ ההרגה כר' יוסף קארו רב, ומקובל בחכמת הרזים כר' משה קורדובירו גיסו — רבי שלמה אלקביץ.

סדרי התפילה של היהודים לתפוצותיהם, על זמני התפילה ופרקי התפילה לא היו עוד חומה פרוצה זה מדורות. את עמודי התפילה עצמם קבעו אנשי כנסת הגדולה, את תפילת ה"שמונה

מבוצרת ולפתוח לרוחה את שערי בתי הכנסיות לפני ההמנון הצפתי המאוחר הזה, שנתעלה עתה ונכנס לתוך הקאנון הקדוש של "סידור התפילה".

ואנחנו בילדותנו כשהתקשנו לכבוד שבת והיינו כולנו חוזרים אחרי קריאתו בשורות של החון ברננה חגיגית: "לכה דודי לקראת כלה, פני שבת נקבלה", ומחזירים כולנו את פנינו לקראת דלת בית הכנסת בפניה מזמנת: "בואי כלה, בואי כלה", היה לנו כאילו אנו אומרים תפילה עתיקה ומקובלת כמו "או ישיר משה" בתפילת הבוקר או "שמע ישראל" בכל תפילה, ולא עלה כלל על דעתנו כי מרחק של אלפי שנים מבדיל בין התפילות השונות הללו, וכי רק ארבע מאות שנה קודם — לפני היות מרכז מחודש זה של צפת ולפני הופעתו של המשורר ר' שלמה אלקביץ — לא ידע איש בישראל על תפילה אשר כזאת, ועל טקס אשר כזה.

ד

אולם עיקר קסמו של המרכז הצפתי וסוד משיכתו המיוחדת היה בחבר האנשים החיים, מקובלי עליון, שהתקבצו לשם מעברים וגילו דרך חדשה, כיצד לעבוד את ה' באמת, וכיצד לקרב בעבודה נאמנה זו את קץ הגאולה השלמה. המעבדה הרוחנית אשר בה אומנו והוכשרו העובדים הכוספים האלה היתה בחוץ-לארץ, היא היתה בישיבה הסגפנית אשר בסלוניק, ורבה היה ר' יוסף טייטצק, עליו מספרים שהיה ישן עשרות בשנים על תיבת-אבנים כדי להתאבל על גלות השכינה. לשם נזעקו תוהי הדור, מחפשי השבילים החדשים אל האלהים, אשר כה הקשיח את לבו לעמו בימי האינקוויזיציה, הגירר שים וטלטולי הפליטים. לשם שם פעמיו ר' שלמה מולכו בבקשו אנשים צעירות ולבבות ערים לבשורת-ביעתו. לכבודם כתב גם את דרשותיו המופלאות אשר ב"ספר המפואר" — ("למען אחי ורעי הנאהבים היושבים בסלוניק", רע"ט). שם ודאי חיו את דבר שריפתו כשואה אישית מרעושה ובלתי נמחקת. ושם היתה הופעתו של ספר הזוהר (שי"ח, שי"ט) בשורה אלהית מצמיחה כנפים אשר לא תשוער, אולם שם היתה רק המעבדה הרוחנית, אשר גידלה את הצעירים הנלהבים והמתקדשים והמכוונים האלה, אלה מהם שבגרו מאד והגיעו למעלות גבוהות, ורוחם קצרה מליחל, קמו ועלו לצפת, על מנת לבצע את אשר החלו.

למקובלי צפת, פרץ לפתע את החומה הבצורה של מסורת התפילה המקודשת. לפנינו נפתחו בימי דור אחד בתי הכנסיות בכל הגלויות, על השבטים השונים והנוסחאות המפולגים, ומכל בית כנסת, גדול או נידה, מירושלים ועד אמשטרדם ומפרנקפורט ועד פראג ומאדריאנו פול ועד קראקא ווילנה ולבוב ומבגדד ועד צנעא — בקעה בהתחדש השבת, כאחת מתפילי לות-היסוד, התרועה העתיקה והמחודשת, שעלתה זה עתה מצפת:

התעוררי התעוררי כי בא אורך —

לבשי בגדי תפארתך, עמי —

לא תבושי ולא תכלמי, מה תשתוהי ומה תהמי,

בך יחסו עניי עמי

ונבנתה עיר על תלה. —

והמדובר היה במפורש על

מקדש מלך עיר מלוכה,

קומי צאי מתוך ההפיכה,

רב לך שבת בעמק הבכא —

ימין ושמאל תפרוצי. —

ולתוך התרועה המשיחית-הממלכתית-הדתית הגאה הזאת נכלל גם מעין "שפוך חמתך" חדש: והיו למשיסה שוסיך, ורחקו כל מבלעיד, ישיש עליך אלהיך.

כאילו היתה רוח אחרת את התפילות הישנות והמקודשות, ובתפילת קבלת שבת, עם רגנת "לכה דודי", רננה חגיגית פומבית, כשהחזו מנהל את המקהלה וכל הקהל עונה אחריו בקול, בצעוד כל הקהל אחורנית אל הדלת, "בואי כלה", כאילו מציגות הקהלות המפוזרות משהו מן המיסטריה הדרמטית של קבלת השבת הסודית אשר התחוללה באס-הקהילות, על במת "חקל תפוחין" של צפת הנכספת, והריהן מתאחדות ברוחן אתה ואת בשורתה, ואכן כיסופי הגאולה שנתעוררו לחיים חדשים עם התנועה המשיחית של דוד הראובני ור' שלמה מולכו, שהסעירה זה עתה את פזורי הגלויות; התקוות המופלאות שנרמזו בכל מעשיותן המסנוורת ממפעלי דון יוסף הנשיא ודונה גרציה מנדס בטבריה; הבשורה הנשגבה שנישאה מצפת על תורת הזוהר ועל חכמת הקבלה החדשה המבטיחה לקרב את הקץ, והעיקר, על חבר המקובלים הקדושים עצמם, הצעירים עם הישישים שהתרכזו בצפת והעמלים בה לקרב את הקץ יומם ולילה — כל אלה חברו יחדיו לפרוץ חומה

והתמכרו כליל לעבודת האדמה (בעין־זיתון, בכפר קנא וכו'). גם בית דפוס עברי הוקם בצפת, הוא בית־הדפוס הראשון בכל ארצות המזרח. יצרה לה צפת הצעירה מסד כלכלי רחב, שנשא על גבו את הצמרת הרוחנית של העורגים והמתקדשים אשר נחלצו ובאו מכל הגלויות ללמוד ממקור ראשון, וללמד לגולה כולה כיצד להגאל ולגאול.

ומשפשטה השמועה על המתרחש בצפת נזדרזו ובאו תיירים ונדבנים, באו שליחי קהלות והביאו את תרומותיהם ותרומות קהלותיהם, באו גשבר־לב ובאו תמימי דרך ובאו עזי־אמונה ונבנה מרכז.

ולא היתה חסרה כל המקלה הקדושה הזאת אלא מנצח־אמת, מורה מורם אשר יאחד את כל ניצוצות האורה האלה לשלהבת אחת ויראה את הדרך הברורה, כיצד להיות כדי להגיע אל המטרה הנכספת, איזה הדרך לעבור גאולים. והמורה בא, אברך יליד ירושלים שעלה ממצרים: רבי יצחק אשכנזי לוריא (האר"י הקדוש").

ה

האר"י הגיע לצפת בשנה שבה הסתלק גדול המקובלים שבמרכז ההוא, רבי משה קורדובירו. וללא כל הכרזה ראו בו כל צופי צפת וכל המצפים לישועה אשר מסביב לצפת את מורם הנכסף.

ואכן לא חודשה הדת העברית בכל ימי התפוצות כאשר חודשה בשנות השפעתו של המקובל המופלא הזה, שהיהדות כולה קראה לו בפשטות „האלהי רבי יצחק“.

והריפורמה הדתית היסודית הזאת, כל מהותה היתה בזה שלא היתה ריפורמה כלל. שום חוק לא בוטל ומעטים מאד המנהגים אשר נוספו „שולחן ערוך“ כולו, על כל סעיפיו וסימניו, אשר נוסח זה עתה בצפת על ידי ר"י קארן, נשאר בתקפו ובקדושתו, אולם הוא הוצא כולו לפתע באור פנימי חדש, עילאי ותכליתי, כאילו הודלקה שמש בתוך אפולונית כוכיו המפותלים, וכל המצוות המרובות והמיגעות קבלו פתאום משמעות משמחת ואקטואלית ונחוצה מאד: „לשם יחוד קודשא בריך־הוא ושכינתיה“, לתי־קון העולם שנשתבש ונתרשע ונסתרס מיסודו, להרמת שכינה מעפרה ולגאולת ישראל „מגר אריותא“.

ר"י לוריא לא היה רגיל לכתוב את דברי

ומשבאו אלה באו גם אחרים. מצרים נעשתה קרובה מאד אחרי הכיבוש המדיני של תורכיה (1517). העליה המערבית (המוגרבית) הביאה את כואביה־גדוליה ושארית הפליטה של מגורשי ספרד ופורטוגל תרמה את מיטב תרומתה. היתה צפת הקטנה מעין קיבוץ־גלויות של הרגשים והכוספים שבקרוב כל מחונני הדור, לא היתה אז בכל תפוצות ישראל אבטוריטה רבנית מכ־רעת יותר מן הרבנים ר"י קארו ור' יעקב בירב, והמבי"ט מטראני ור"ס צהלון, לא היה דרשן מפואר ומקובל על התפוצות כר' משה אלשיך ולא היה מורה מוסמך לחכמת הרזים כר' משה קורדובירו, ולא היה מוכיח מעורר ליראת אלהים ולמידות מוסר כבעל „ספר חרדים“ וכו' אליהו די וידאש, וצעיר רגש בישראל, צמא לדבר אלהים חיים וחרד נאמן על דבר הגדולה הקרוב, בה, נשא את נפשו במסתרים אל העיר הרמה ההיא אשר בגליל, הצופה אל פני העצמון ושומרת על קברו של גדול חכמי הרזים — אשר אז, עם הופעת ה„זוהר“, הפך פתאום לתל־תלפיות — רבי שמעון בר יוחאי. ליד קברו אשר במירון התרכזו עתה טובי מקרבי הקץ שבדור.

הרקע הכללי של העיר סייע לריכוז. תורכיה הכובשת עמדה בראשית התפתחותה. צפת היתה נתונה בצומת־הדרכים בין דמשק למצרים, קשרי העולים היהודים עם ארצות מוצאם ועם קרוביהם באמשטרדם ובונציה ובאדריאנופול נתנו אותותיהם. הנוסע האיטלקי מספר על חרושת הטוויה והאריגה הגדולה שהתפתחה בצפת בממדיים גדולים („ומלאכת הבגדים מתרבה בכל יום ואומרים כי יותר מט"ו אלף קריסאי (carisee) נעשו בצפת בזאת השנה, מלבד הבגדים גבוהים“ — אגרת ר' דוד די רוסי, 1535) ועל טיב הסחורה העומד בהתחרות עם סחורות ונציה. רב העדה ר' משה גלנטי היה לו בית חרושת לתעשית בגדים שהעסיק פועלים רבים ויצאו לו מוניטין, כותבי המכתבים ורשמי המסע מספרים על בעלי־מלאכה מרובים, רצענים, אור־גים, סנדלרים, אושכפים, נפחים, צורפים, ספרות השאלות־ותשובות הענפה של רבני צפת (המבי"ט, מהריט"ץ וכו') מלאה עדויות על עסקי מסחר מורכבים, שותפויות, עניני רבית, וסחר חוץ והדבר המפתיע ביותר — גם על עניני חקלאות. בצפת ומסביב לצפת קמו חקלאים עברים, מהם שגרו בצפת ויצאו לעבודת־עונה אל הכפרים הסמוכים ומהם שהתישבו בכפרים

כאחד המיסטיקאים המובהקים שבדורו, והמורשה החיה הנמשרת מפי האר"י מוכיחה ללא ספק כי שלט המקובל הדגול הזה בכל מכמני ספרות הגולה וההלכה כאחד מגדולי ההוראה. לא רק בסוגי שבאופי האישי הוא עיקר ההבדל ההיסטורי שביניהם כי אם בהבדל העצום והיסודי שבשליחות מפעליהם.

ר"י קארו הטיל על עצמו והצליח לתת מערכת חוקים דתית, בהירה ומפורטת, לכל ישובי ישראל ולכל איש יהודי בודד באשר הוא שם, בכל הגולה הפזורה. והגולה פזורה ומפוצלת, פרוצה לכל רוח מהרסת, לסכנות אורבות של התבטלות וטמיעה ומחיקת כל צלם של יחוד, הקירות העתיקים והמבוססים ששמרו על יחוד העם במשך דורות נהרסו ואינם. נחרבה היהדות הספרדית, רבת האוכלוסים והעשירה בכוחות רוח ומאורגנת יפה בקהלותיה ובתי דיניה. נמחקה גם יהדות פורטוגל המפוארת באישיה ובמסדותיה. השומרים ההיסטוריים המובהקים של האומה — כמות יהודית דימר גרפית גדולה, מוסדות הנהלה עצמית, עבודה ספרותית עברית ענפה, בתי תורה וחנוד מרכז זימ ובתי דין עצמיים — כל אלה חלפו ואינם. הפך ישראל להיות שארית-פליטה, עקורה משר- שה ופזורה איים-איים.

אך אימת האינקוויזיציה, זו הישירה, שהולידה מחתרת והתעצמות שכנגד, חלפה אז אף היא. אמשטרדם היטיבה פנים, תוגרמה פתחה אפקים. בפולין נראו סיכויים. ראשית הקפיטליזם הקדום שימשה סולם לעליה כלכלית לרבים מיחדי ישראל, ודוקא מקרב הגולים והמעונים, אמנם מלחמת האכרים הרבתה סכנות, אבל גם פתחה אפשרויות גדולות של פרנסה, שליטים רבים, מקרב עמים גדולים וקטנים, נידלדלו ונסתבכו ליועצים ולמלוים. לפני כשרוננו של הגולה היהודי, הבין-לאומי במהותו, שנהירים לו שבילי העולם כולו. נפתחו כריז-פעולה חדשים, כנסת ישראל המעונה, אך החיונית מאד, החלה, "להס- תדר" מחדש בסוכות-גבר, בישובים מעוטי-אוכר לוסים ונטולי מוסדות-מגן ופרוצים לכל רוח. והרוחות המנשבות אז הלא הן הרוחות של רא- שית הפרוטסטנטיות ושל "שחר הקאפיטאליזם" ושל תסיסות דתיות בקורחיות ונוקבות, האור- בות לכל נפש תוהה, ובקהלות שארית היהדות הפזורה, שהתאמצה למצוא לה אחיזה כלשהי במרחבי הגולה הנוערת והמשובשת, רבו הפי- רודים לפי מקומות המוצא, ולפי שינויי המנה

תורתו. הוא היה מרצה אותם בעל-פה לתלמידיו "גוריו" בטיולים הארוכים בהררי צפת ועמקיה, והם היו רושמים אותם במחברותיהם. רבים מהכתבים המיוחסים אליו אינם שלו, אך ודאי משלו הם שלושת השירים הארמיים המושרים בבתי ישראל בכל שלש הסעודות של שבת, ואי-אלה קונטרסים. שיטתו העמוקה והמרכבת נשמרה והגיעה אלינו בספרו רבי-הכמות ואפלי-ההרצאה של מי שהוכרז לגדול תלמידיו, רבי חיים ויטאל קלברניזי, והוא, כנראה, ערבב הרבה את דברי הרב עם דברי התלמיד והאפיל מאד, כשביקש רש"א הורודצקי, מעריך בעלי-המסותורין היהודיים ושולה פניני מורשתם בשביל בני הדור, לתת לנו ליקוט מתורתו של האר"י, יצא לו ליקוט מתורתו של ר' חיים ויטאל, כי את עיקרי הדברים דלה מתוך "עץ החיים"; והמקובל המקורי התי אתנו בארץ היום, והמכונה בפי תלמידיו, "האר"י החי", הר"ר י. אשלג, הרהיב להורות כי ויטאל לא הבין כלל את דברי האר"י, והוא העמיס על עצמו (בפירושו "פנים מאיר רות" ו"פנים מסבירות" לעץ חיים לרח"ו) את המשימה השנונה להפריד כליל בין דבריו של ויטאל לבין מחשבותיו של האר"י ולהקים על תלם את כתבי האר"י שאינם, ופרופ' ג. שלום, שהגדיל מאד לעשות לחקר תורותיהם התיאולוגיות של אנשי הסוד בישראל, הקדיש בספרו האנגלי פרק מאיר עינים גם להרצאת תורת האר"י, והמעין יעין.

ואם לא כל המושגים התיאולוגיים והקוסמו- גוניים המיוחסים לאר"י "מדורא הדיון" הם, הלא להט כיסופיו לגאולה ואמונתו בחובת השעה לשנות פני עולם ואומה — להט נצח הוא. רוצה אדם לעמוד על חיוניות מהפכותו של מפעל האר"י — יעמוד על הקשר שבינו לבין ר"י קארו באותה צפת.

נוהגים להרבות את הדיבור על הניגוד שבין תורת האר"י לתורת ר' משה קורדובירו, ואין ספק כי למקובלי הדור היו חידושי תורתו של האר"י כסתירת היכל וכבנין היכל, אולם לאמתו של דבר אין שתי התורות אלא שלבים דיא- לקטיים בשרשרת רוחנית אחת.

אולם יסודי ומותני הוא ההבדל שבין האר"י לר"י קארו.

וההבדל אינו דוקא, כמסתבר, הבדל שבין הלכה ואגדה, או כפי שנוהגים לנסח, הבדל בין "יהדות שבשכל" לבין "יהדות שברגש". מגיד מישורים" מעיד בעליל כי היה רב פוסק זה

ראל כתנור של עכנאי, אבל הוא יצר את הבסיס ואת הגושפנקה של חיים יהודיים, נאמנים ושל־מים, אף בהיותם מפוררים ומפוררים ונתונים לחסדי זרים בארצות הגויים.

מה שאין כן ר' יצחק לוריא.

חוגו של האר"י ראה את כל עצם ישיבתם של היהודים בגלות־העמים כאחד מגילויי השו"א הגדולה שבאה על השכינה עצמה ועל כל סדר העולם, שו"א הטעונה תיקון, ותיקון מהיר. כל הופעתו של ספר הזוהר והתגלמותה של תורת הקבלה להלכה ולמעשה אינה אלא מנוף לסייע ליודעי ח"ן לקרב את תיקון העולם ואת גאולת ישראל המלאה והשלמה. כל המצוות המעשיות המקובצות בשולחן ערוך, על כל סעיפיהן וסיי מניהן, אינם אלא כלים לקיום המשימה המרכזית האחת הזאת, אם רק יודעים להאיר אותם באור הכוונה הנכונה. כל ההוראה המקסימה שהורה לגורירת־למידיו היתה הוראת הכוונות המופלאות הללו המכוונות את המצוות כולן למטרה המרכזית האחת — מטרת התיקון והגאולה. כי כל המעשים הטובים טפלים לכוונה המאירה והמר כוונת והיא העיקר. וכל כולה של משימת כל הכוונות היא הגאולה, המהירה והשלמה.

היה האויב שהדריך את מנוחתו של ר' יוסף קארו ואשר נגדו הסתער למלחמת מגן — השמר האורב ליהודים בגלויות, והיה האויב שהדריך את מנוחתו של ר' יצחק לוריא ואשר נגדו אסר הוא את מלחמת־הקודש — הגלות עצמה. משתרמה צפת המחודשת את תרומתה ההיסטורית לקיום המשימה הראשונה של יחוד האומה על ידי מפעלו של ר"י קארו בביריה, נתמכרה כולה למילוי המשימה השנייה של גאולת האומה על ידי מפעלם של ר' יצחק לוריא ותלמידיו ב„חקל־תפוחין“.

ושנים היו המאורעות המכריעים בתולדות צמאי הגאולה בקרב האומה, אשר חלו בתקופת הימים ההיא המבדילה בין מפעלו של ר"י קארו לבין הופעות אורו של האר"י ולשניהם תוצאות לשינוי ההיסטורי הזה: פורסם בדפוס והופץ בקרב המעינים הרבים ספר „הזוהר“; והחלה הגשמת התכנית המדינית וההתיישבותית של דון יוסף הנשיא בטבריה. האור אשר הדליק האר"י בכוכים המפותלים של „בית־יוסף“ נשאב מתוך ניצוצות „הזוהר“ הזה, והמפעל הישועי הממשי ורב הסיכויים של דון יוסף נשיא היה הפתיל הריאלי שבו נאחזה שלהבת הכיסופים הצפתית. אחד אחד ומעברים נהרו המקובלים הבודדים

גים; ליכוד האומה לא הספיק לבוא והפרוץ היה מרובה מאד על העומד ומסורת השמר — תחילה מאונס ולמראית־עין ואחר־כך שלא מאונס ומתוך הסתגלות יתר — החלה לאכול בכל פה. היה צורך לחוש ולהקים חומה חדשה, בצורה, סגורה ומסוגרת, בשביל כל שומרי האמונים, המאחדת את כל הגלויות והמקימה תריס של התבדלות מוחלטת מכל אומות העולם אשר בתוכן הם שוכנים ומהן הם מתפרנסים; חומה שאינה תלויה במספר האוכלוסים היהודיים שבתוכה ואינה מתחלפת עם שינוי משטר שבחוץ; חומה עבה ואיתנה שאינה מניחה כל סדק וכל פריצה לכל רוח מצויה ושאינה מצויה; חומה מטול־טלת שאפשר לשימה בשק „הטלית־ותפילין“ ולעבור אתה מארץ לארץ ומעיר לעיר, ושאינה זקוקה אלא לעשרה יהודים — לכל היותר — כדי למלא את כל חוקיה ומצוותיה ולהבטיח לעולמי עד חיי יהודי שלם עם אלהיו ומאוחד עם כל אחיו.

ר"י קארו התאזר עוז והקים את החומה הזאת, היא חוקת החיים של השולחן ערוך שלה, חומה בצורה ומושלמת כבנין לדורות. חומה שאינה עוסקת בעניני שמים ובהלכות דעות כי אם בעניני המעשה של יום יום: עניני עסק ומסחר ומשפחה ומאכל ומשתה וחול וחג ויחסים פשוטים בין אדם לחברו ובין אדם לקונו ובין איש לאשתו, יום יום ושעה שעה. חומה לא בדויה, חלילה, מן הלב, לשם נוחות לאומית וצורך השעה, כי אם מושרשת מאד, המגעת עד קדמוני הקדמונים של שוני ההלכות בישראל והמבדוקה והמבוררת לכל סעיפיה וסימניה.

לא היה ר"י קארו מ„מחייבי הגולה“ במיבו שנתגבש בדורנו. להיפך, ר"י קארו האמין באמונה שלמה בביאת הגואל והעמיד את האמון זה הזאת כאבן פנה לכל חוקתו. ר"י קארו נדלק לשאיפתו המשיחית של רבי שלמה מולכו בכל חום לבו, ולא אהב אדם בחייו כאשר אהב והעריך את המשיח־המעונה הזה, החווה הסראגי של כיסופי גאולת ישראל, ואכן הוא גם זכה ונחן לעמו את חוקת החיים שלו כמתנת הארץ, מורשה ממרומי הררי צפת. אולם הוא נתן אותה ליהודי הגולה, גם בה שארם יהודי גולה. על ידי מתן חוקתו זו כאילו אישר את האפשרות המלאה ליהודי להוסיף ולהיות חיי יהודי שלם ונאמן גם בארצות הנכר. הוא הציג לפני כל היהודים ההם דרישות קשות, מיגעות ומפרכות המסובבות את כל חייו של איש מיש-

ורגלים למען הווכח מתוך אמרותיהם או מאורעות חייהם או רמזי שמותיהם כי הם כולם לא גילויים מקריים, כי אם הכרחיים לו מאד ונתרנים בתוך המסכת — מסכת תקון העולם וגאולת השכינה וקירוב הקץ.

קדמונינו קבעו סימנים לבחון באמצעותם את מדת נאמנותו השרשית של היהודי השלם. העמידו אותו בפני השאלה היסודית: צפית לישועה? כלומר, לא רק האם רצית בה או קיוית לה או האמנת בה, — בכל אלה לא די — אלא האם העמדת את עצמך על החומה ובריתו כל החושים ובכליון עינים צפית לה, כאשר יצפה בשעת הסכנה הצופה לישועה המצילה?

וצופי צפת העמידו עצמם על המצפה הרם ההוא, וצפו גם ציפו.

כששאלו את האר"י, לפי המסופר, מדוע בחר בצפת, השיב: „צפת” בגימטריה „תקע”. ואכן כל פרשת מעשיהם וכוונותיהם של כל הצופים והמצפים בצפת לא היתה אלא פירוש מוחשי לצו הצוים של האומה: „תקע בשופר גדול לחירור תנו”.

וקול השופר היה חזק והיה בוקע לתוך כל מושגי הדת והמוסר שנתקדשו בישראל, ובעל התקיעה המסתורית היה האר"י.

בית החולים בילינסון

אל עבר הכיסופים המשיחיים אשר ב„חקל תפוז חין”, אולם חוטים גלויים וסמויים היו נמתחים ביניהם לבין הספיניות והן שהביאו את פליטי השואה ושואפי ההתישבות שנענו לקריאתו של הנשיא העברי שעורר לבנות את טבריה העצמאית המוקמת לפי תכניתו כמדינה עברית בועיר אנפין.

מופלאה ומאלפת ומרוממת מאד היא ההדברות הנפשית של האר"י בעל-המסתורין עם כבדת המולדת הממשית שנתגלתה לפניו. כל הארץ היתה לו מלאה ורוויה דמויות ועקבות מאורעות ואישים יקרים של יום אתמול לא עבר, אשר שפתיים דובבו לו מכל תל ובקעה, נפשו לא שבעה מלשוטט על פני גאיות והרים והיתה לו ארץ-ישראל כספר פתוח, קדוש ורב משמעות, כנפש יקרה, חיה וממללת. זר ומוזר מאד הוא „שער הגלגולים” לר' חיים ויטאל, אולם נפעם ונרעש אתה עומד בפני הפרק שבו מדובר על הקברים הקדושים שגילה האר"י בטוליו, ודאי יש כאן הרבה מדברי המסורת שנשמרו בפי שכנים ערבים וזקנים יהודים, אולם את מרבית „הגילויים” שמע האר"י מלבד האוהב והנרעש והמאזין למרחקים כאשר יאזין לב רגש לאשר נועד לו, ומעניין לחקור פעם את רשימת כל התנאים והאמוראים שאת קברותיהם גילה ועליהם השתטח בהתיחדות גמורה ובפישוט ידים